

Den sydslesvigske hjemstavnsbevægelse

En kommentar til Johan Peter Noacks bog *Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945–1947*, bd. 1–2, 1991

Nils Vollertsen

Fortid og Nutid maj 1993, hefte 1, s. 48–52.

I sin kommentar til Johan Peter Noacks disputats kritiserer Nils Vollertsen Noack for at anlægge en dansk synsvinkel på det politiske røre i Sydslesvig. Noack ignorerer dermed det stærke element af sydslesvigsk hjemstavnsfølelse, der indgik i dette røre.

Nils Vollertsen, f. 1956, lic.phil. i historie, har bl.a. skrevet *SPD, Socialdemokratiet og det danske mindretal* (1983); under udgivelse: *Det danske mindretal i Sydslesvig i politiske og sociale hovedtræk 1945–1990* og *Det danske mindretals historie 1945–1948*.

I en række år har jeg arbejdet med det danske mindretals historie i perioden fra 1945 til 1990. Mit arbejde bygger bl.a. på 192 interviews med folk i det danske mindretal, som jeg lavede i årene 1985–1988. De er et vigtigt autentisk materiale til belysning af mindretallets historie og indgår som et centralt led i mit arbejde, der hidtil har resulteret i to bøger om det danske mindretals historie i årene 1945–1948, der udkommer i 1993 eller 1994.

Min fremstillingen af perioden 1945–48 tager sit politiske udgangspunkt i den sydslesvigske løsrivelses- og hjemstavnsbevægelse, som vokser ud af det tyske kaos, kravene om tilslutning til Danmark og de spændinger, det førte til mellem det »gamle« danske mindretal fra før 1945 og den »ny-danske« bevægelse efter 1945.

Denne store, danske bevægelse følges op kulturelt ved opbygningen af foreninger, skoler og til dels børnehaver, og socialt af Sydslesvighjælpen, skolebespisningen og et dansk sundhedsvæsen i Sydslesvig. Når jeg her bruger udtrykket »den danske bevægelse«, er det som en samlet betegnelse for såvel det »gamle« mindretal som den »ny-danske« bevægelse.

Min fremstilling er et stykke totalhistorie, som ud over disse hovedtræk også kommer ind på en lang række andre faktorer af ideologi-, kultur- og mentalitetshistorisk karakter. Det er historien set nedefra, og det er det danske mindretals kollektive historiske bevidsthed, der her tegnes. Min tilgang er således sydslesvigsk. Jeg ser det danske mindretal fra mindretallets side og undersøger, hvilken rolle det politiske, kulturelle og sociale spillede i de første efterkrigsår i mindretallet, og hvori det har sin rod.

Det er på denne baggrund og ud fra denne tilgangsvinkel jeg her kommenterer Johan Peter Noacks resultater, som er anskuet gennem danske briller.

Noack skelner mellem et dansk mindretal fra før 1945 og et danskorienteret røre. Han godtager ikke begrebet »hjemstavnsbevægelse«, da han ser ønsket om løsrivelse fra Tyskland og tilslutning til Danmark som drivkraften bag den omfattende »danskorienterede bevægelse« (s. 211). Ifølge Noack er det »national ideologi« (s. 212) at tale om en hjemstavnsbevægelse.

Det er forkert. Der var tale om en sydslesvigsk hjemstavnsbevægelse, som også var en løsrivelsesbevægelse, så

længe den voksede politisk. Det var en slesvigsk særfølelse, som skabtes ud af orienteringsløsheden efter det tyske sammenbrud. Folk følte, at de som slesvigere passede bedre til det danske end til det tyske. Herudfra voksede en sydslesvigsk hjemstavnsfølelse, som var vendt mod et kaotisk og opløst Tyskland. Hertil bidrog strømmen af flygtninge, der overbefolkede Sydslesvig og gjorde et flertal af de hjemmehørende til fremmede i deres egen hjemstavn.

Det er på denne baggrund, man må se tilslutningen til løsrivelses- og hjemstavnsbevægelsen blandt de ejerstedeske storbønder, der havde holdt sig borte fra nazismen, og hvis leder i Ejdersted, storbonden Waldemar Reeder, agiterede for Danmark. Det er også baggrunden for, at de danskorienterede socialdemokrater i Sydslesvig først sluttede sig til bevægelsen i juli 1946, da SPD's formand Kurt Schumacher smed dem ud af SPD. Indtil da tog de del i genopbygningen af SPD og fagforeningerne lokalt og på amtsplan. Det gjorde de ud fra en demokratisk forpligtelse over for det Tyskland, de selv var udgået fra før 1933. Som Noack rigtigt bemærker, var det den hårde SPD-linie, der »tvang dem længere ind i den danske bevægelse, end de ellers ville være gået« (s. 225).

Den danskorienterede del af hjemstavnsbevægelsen, hvis hovedcentre lå i Flensborg og Slesvig og to mindre i Rendsborg og Egernførde, betonedede, at det danske lå i hjemstavnen. De var politisk og kulturelt knyttet til det danske. Det kom bl.a. til udtryk i, at man i Angel sagde, at vi er danske, og talte om »unse School«, vores skole. Man ville til Danmark som danskere.

For den husum-ejderstedske del af hjemstavnsbevægelsen derimod gjaldt det om at udviske det danske mest muligt og i stedet sætte tilknytningen til hjemstavnen. I Ejdersted kom det slesvigske således til udtryk i, at man var »bi de Dänen«, hos danskerne, og sendte

sine børn i »de Dänenschool«, danskerne skole. Det bærende var en ejderstedske hjemstavnsfølelse. Ejderstederne ville altså til Danmark som ejderstedere, ikke som danskere.

Det samme gjaldt for friserne, hvis hjemstavnsbevidsthed knyttede dem til ejderstederne, som de indgik et nært politisk samarbejde med.

En arbejder i Husum, socialist og en tid kommunist, formulerede det sådan: »Hjemstavnen er det, der er i os, det vi føler os knyttet til: Landskabet, historien, det plattyske. Det er vigtigt at skabe sig en hjemstavnsfølelse: At vi i Sydslesvig er en anden slags mennesker end holstenerne.«

Når Noack således skriver, at der »allerede før medlemsekspllosionen i 1946 gik et stærkt danskorienteret røre igennem store dele af den sydslesvigske befolkning« (s. 218), så gør han løsrivelses- og hjemstavnsbevægelsen, som han kalder en »danskorienteret bevægelse« (s. 218) og en »dansk bevægelse« (s. 225), mere dansk, end den var. Den udsprang netop ikke af noget dansk. Kun den danskorienterede del af hjemstavnsbevægelsen på østkysten havde et dansk politisk og kulturelt islæt.

Noacks danske briller, der giver et så nøjagtigt billede af danske politikeres stilling til det sydslesvigske grænse-spørgsmål, får ham således til at fejlbedømme hjemstavnsbevægelsens dybde og egendynamik.

Jeg er derimod enig med Noack, når han skriver: »Adskillige af dem, der kunne have bidraget til en nystrukture-ring på tysk grundlag, gik ind i den danskorienterede bevægelse enten fordi de følte sig personligt overbeviste eller fordi de lod sig overvælde og ingen anden udvej så, når så mange af deres tilhængere var i skred. Det gjaldt navnlig en række socialdemokratiske ledere. De manglede derfor i lokalsamfundene som indirekte tyske orienteringspunkter. Det er let at forstå, at det kom til at betyde mest i de befolkningslag, som det

tyske samfund havde haft mindst at tilbyde. De var nok tyske af kultur, men følte næppe, at de havde meget at takke for« (s.228).

Man må heller ikke glemme, at leder-skikkelserne betød meget i de år. Folk samlede sig om storbonden Waldemar Reeder i Ejdersted, for hvad Reeder sagde, var rigtigt. I Slesvig samlede socialdemokraterne og socialisterne sig om Hermann Clausen, hvis ord havde vægt blandt arbejderne.

De mange »ny-danske« meldte sig ind i Den Slesvigske Forening, fra september 1946: Sydslesvigsk Forening (SSF). Det organisatoriske opbygningsarbejde kom ikke, som Noack anfører side 167, først i gang i Flensborg, men fandt sted parallelt i Flensborg og Slesvig. I Slesvig var man oven i købet hurtigere og smidigere til at optage nye medlemmer end i Flensborg, hvor det »gamle« danske mindretal stod væsentligt stærkere. Det sad på alle tillidsposter i byen.

Noacks vurdering af Hans Ronald Jørgensen, fra 1946 SSF's amtssekretær i Slesvig amt, som en, der bidrog væsentligt til at forme den nye, sydslesvigske danskheds geografi, rammer plet. Jeg kan dog ikke se, at han skulle have ændret mening om den »gamle« Flensborgledelse efter at være flyttet fra Flensborg til Slesvig i foråret 1946. Hans Ronald Jørgensen var midt i 1930'erne kritisk over for Flensborgledelsen. Det var han også i efteråret 1945. Han fik dog mere plads til sin kritik efter flytningen til Slesvig, hvor han samarbejdede med borgmester Hermann Clausen og viceborgmester Svend Johannsen i den danskorienterede del af hjemstavsbevægelsen. Han udbyggede i Slesvigårene sin kritik af den »gamle« Flensborgledelse på grundlag af sin egen og bevægelsens opposition mod denne.

Husum var, som Noack anfører side 171, et stille amt, hvor SSF først i 1947 oprettede et amtssekretariat. Man havde fra SSF's side svært ved at nå

igennem på landet, hvor modstanden fra de store, tyske bønder var for stor. Der manglede også organisatorisk erfaring blandt de få »gamle« danske i Husum, som ikke magtede at trække læsset. Tættere kan jeg ikke komme en forklaring, heller ikke på grundlag af mine interviewundersøgelser. Jeg kan kun pege på, at mindretallet i dag stadig har svært ved at finde fodfæste i Husum amt. Det danske har her altid stået svagt og hjemstavnsbevidstheden stærkt. I Husum har man ikke som i Flensborg, Slesvig og Ejdersted og blandt friserne haft ledere, som kunne samle bevægelsen om sig, lige med undtagelse af storbonden Moritz Sattler.

Noack undrer sig over, at det danske mindretal i det sydlige Angel styrkemæssigt ligger væsentligt over det nordlige (jvf. side 181). Her må jeg igen gribe til mine interviews. I det østlige Flensborg amt, som er lig med det nordlige Angel, var der ud over Lyksborg ingen danske traditioner at bygge på. Her måtte man starte helt fra grunden på det organisatoriske arbejde. Arbejdet kom tilmed senere i gang end i Slesvig amt. I Flensborg amt skete det desuden, så vidt jeg kan se, i tilknytning til Flensborgledelsen, der gik forsigtigt og ikke så direkte frem som Hans Ronald Jørgensen. I det sydlige Angel var der derimod en vis dansk tradition at bygge på, og i Brebøl tog grossisten Sophus Gottschalk initiativet til en del Slesvigske Foreninger, kraftigt understøttet af Hans Ronald Jørgensen i Slesvig.

I Slesvig amt var tillige en række af de toneangivende bønder med i SSF, mens formanden for Kreisbauernverband Schleswig, Bunzen i Langsted, »ikke var imod«, men holdt sig udenfor. Formanden for Landesbauernverband Schleswig-Holstein, Peter Jensen fra Oksager i det nordlige Angel, tøvede, men sluttede sig heller ikke til bevægelsen, som han var imod. Han var Angels ukronede konge, og hvad han sagde og gjorde, havde gyldighed i hele Angel.

Noack undrer sig ligeledes side 181 over, at tilslutningen til bevægelsen i Ejdersted lå langt over den i Husum. Det ligger i, at bønderne fulgte storbonden Waldemar Reeder over i løsrivelses- og hjemstavnsbevægelsen, hvor han var den ubestridte leder. Land- og digearbejderne fulgte ham også. De havde ofte et par køer, og deres handelsforbindelser gik, som bøndernes, til kvægmarkedet i Husum. Der var altså ingen grundlæggende mentalitetsforskel mellem bønder og land- og digearbejdere i Ejdersted. I Husum derimod har man aldrig haft ledere, der kunne samle bevægelsen, der altid har været socialt delt, ligesom Husum selv er en stærkt delt by.

Noack skriver side 189, at »bevægelsen havde langt flere sympatisører end medlemstallet røber«. Det er forkert. Den 1. juli 1946, da SSF's medlemstal lå på 46.849, var omkring 15.000 optagelsesformularer til behandling i Den Slesvigske Forenings lokalforeninger, ca. 15.000 var sat på venteliste og ca. 10.000 var blevet afvist. Frem til 1948 kom det sidste tal op på ca. 15.000. Det betød for Flensborgs vedkommende, at hovedparten af dem, der havde holdt sig fra nazismen, optoges i SSF.

Noack understreger de praktiske og politiske vanskeligheder, oprettelsen af nye danske skoler mødte fra tysk og britisk side. Han ser med god ret skeptisk på skoledirektør Bernhard Hansens påstand om, at Skoleforeningen ikke selv tog initiativ til nye skoler (side 191). Mine resultater viser således, at det tit var lokale skoleledere, f.eks. lederen af den danske skole i Tønning, der kontaktede forældrekredse i Ejdersted med det resultat, at de ønskede en skole oprettet. I Slesvig spillede skoleleder Svend Johannsen en vigtig rolle i oprettelsen af nye skoler, i Slesvig amt vist også stedvis via Hans Ronald Jørgensen.

Det er rigtigt, som Noack påpeger, at de fleste nye, danske skoler kom til Flensborg og Sydtønder amter, hvor der

i forvejen fandtes danske skoler. Det nye var danske skoler i Slesvig amt, mens der i tiden indtil 1947 ingen grundlagdes hverken i Husum, Rendsborg eller Egernførde amter. Det ligger dog ikke i mangel på skoleønsker. De godkendtes bare ikke af de britiske og tyske myndigheder.

En lille anke til tabel 8, side 192. Noack skriver, at Vesby skole fejlagtigt står anført under Sydtønder amt i Skoleforeningens skoleopgørelse for maj 1945 til august 1947. Her tager Noack fejl. Vesby ligger i Sydtønder amt, og skolen her blev i 1948 flyttet til Medelby. Veseby derimod ligger i Flensborg amt.

Centralt i Noacks fremstilling står spørgsmålet om »drivkraften i den dansk-orienterede bevægelse« (side 211). Han spørger, om foreningerne, skolerne og det sociale arbejde var årsagen til bevægelsens stærke fremvækst. Samtidig underordner han det, der sker i Sydslesvig, under den danske, tyske og britiske politik. Noack mener, at briterne suverænt bestemte, hvornår de ville tillade et politisk parti, hvilke danske skoler, de ville godkende, og hvornår Sydslesvighjælpen skulle stoppes. Han nedtoner derved løsrivelses- og hjemstavnsbevægelsens styrke til ikke at være større, end hvad danske, tyske og britiske politikere tillod. Med de briller på overser han dog, at bevægelsen i de første efterkrigsår var så stærk, at politikerne var nødt til at tage stilling til den og imod den for ikke at belaste et fremtidigt forhold mellem Danmark og Tyskland unødigt.

Noack synes heller ikke at se den parallel, der er i den politiske holdning til grænsespørgsmålet i Danmark og Sydslesvig. I regeringen og mellem regeringen og oppositionen i Danmark var der ikke enighed om at kræve Sydslesvig genforenet med Danmark. Det var der heller ikke i den »gamle« danske Flensborgledelse eller mellem Flensborgledelsen og de »ny-danske« hjemstavnsle-

dere, jvf. side 354–356 og 496. Derfor stillede hverken den danske regering eller Flensborgledelsen krav om grænseflytning.

I den »gamle« Flensborgledelse var der således i efteråret 1946 ikke enighed om at tage imod et dansk, sonderende tilbud om en genforening af Flensborg og det omgivende landområde, da skoledirektør Bernhard Hansen og arbejdernes mand i Flensborg, Samuel Münchow, var imod. Desuden var hjemstavnsbevægelsens ledere, centreret om den danskorienterede Hermann Clausen, allerede i foråret 1946 klare over, at en sydslesvigsk genforening med Danmark var urealistisk. De opgav derfor grænserevisionskravet. Kun det danskorienterede, flensborgske socialdemokrati, Sozialdemokratische Partei Flensburg (SPF), holdt fast i kravet indtil 1947. Skulle der skabes grænsepolitisk enighed mellem »gammel«- og »ny-danske« ledere, skulle det ske på hjemstavnsbevægelsens betingelser. Den »gamle« Flensborgledelse kunne ellers risikere at blive politisk isoleret i den danske bevægelse, hvor Flensborg-

lederne gjorde alt for at fastholde deres stærke indflydelse politisk og kulturelt.

Det er på denne baggrund, man skal se den grænsepolitiske strid blandt lederne i den danske bevægelse, som kom for dagen i 1947. Den viser, hvor svært de »gamle« danske ledere havde ved at opgive deres grænseflytningskrav. De måtte bøje sig for de grænsepolitiske realiteter, der byggede på Oktobernotens krav fra 1946: Sydslesvig skilt administrativt fra Holsten, flygtningene fjernet og dansk politisk og kulturelt ligeberettiget.

En dansk vinkel er den bedste tilgang til det danske, politiske spil om Sydslesvig, hvor Noack har lagt nye alen til de første efterkrigsårs danske politiske historie. En sydslesvigsk tilgangsvinkel giver derimod den bedste forståelse af den danske bevægelse efter krigen. Kun med dette udgangspunkt kan man forklare, hvorfor de danske politikere og den danske bevægelse havde så svært ved at finde hinanden og kun nærmede sig hinanden, fordi bevægelsens ledere gjorde bevægelsen mere dansk, end den ret beset var.